

SZEMLE

B. SZABÓ JÁNOS – FARKAS GÁBOR FARKAS (SZERK.)

ÖRÖK MOHÁCS: SZÖVEGEK ÉS ÉRTELMEZÉSEK

(*Bölcsezzettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2020. 968 o.
ISBN 978-963-416-215-5*)

A *Mohács 1526–2026: rekonstrukció és emlékezet* című projektet az MTA Bölcsezzettudományi Kutatóközpont és a Pécsi Tudományegyetem azzal a céllal hozta létre, hogy a magyar történelem eme fordulópontjának méltó emléket állítson, a témában a negatív sztereotípiákat eloszlassa, a csatát elvesztő magyarok kitartó helytállására rámutasson, és ezt a köztudatba beemelje. Ennek keretében készült a B. Szabó János és Farkas Gábor Farkas által összeállított válogatáskötet is. B. Szabó János egyik korábbi munkájában már megfogalmazta azt az igen fontos problémát, miszerint a vonatkozó „összes ismert forrás nem jelent még meg magyar nyelven, illetve a csatavesztés körül kialakult emlékezhalmazból nem formálódott ki az a történeti narratíva, amely igazán segíthetne eme történelmi sorsfordulónk újragondolásában.”¹ Ezt a hiányt a mostani kötet próbálja pótolni: egy precízen szerkesztett, bő jegyzetanyaggal ellátott, színvonalas kiadványt vehetünk a kezünkbe, amely szakmai igényességről tesz tanúbizonyságot.

A könyv Fodor Pál és a szerzők előszavával kezdődik, amely kijelöli a tájékoztató pontokat az ezt követő forrásrengeteg értelmezéséhez. Az eddig ismertek mellett újonnan feltártak is megjelennek, illetve egy széles fordítói gárda több külföldi forrást is lefordított ez alkalomból magyar nyelvre. Ez a – válogatás ellenére – nagy volumenű forrásgyűjtemény három nagy fejezetből áll, amelyek további tíz alfejezetre tagolódnak, az eligazodásban pedig segít egy jól szerkesztett forrásjegyzék, amely a leőhelyeket tartalmazza. A kötet használatát ezenkívül egy tematikus csoportosítású válogatott bibliográfia, valamint hely- és névmutató is megkönnyíti. A rendkívül gazdag kötet minden forrására természetesen nem térhetünk ki, ezért a bemutatásnak azt az útját választottuk, hogy csupán kiemelünk illusztrációképpen néhány meghatározó szemelvényt. A válogatási szempont nyilvánvalóan szubjektív, de talán megfelelő, hogy a Mohács-kérdés néhány fontos sarokpontjára rávilágítsanak.

Ahogy az előszóban olvasható, a mohácsi csata nem értelmezhető önmagában, pusztán csak az összecsapás lefolyásának szempontjából: „Mohács három egymásba

¹ B. Szabó János: A mohácsi csata a modern kori történetírásban (historiográfiai vázlat). In: Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben. Szerk. Fodor Pál – Varga Szabolcs. Budapest, 2019.

fonódó történet. Nemcsak, vagy nem is elsősorban az 1526. augusztus 29-én délután megvívott csata története, hanem jóval több annál. Egyrészt a csatához vezető, azt megelőző – változó hosszúságú, de javarészt mégis a Jagellók országlásához kötött – kor története. Másrészt a csata máig nyúló utótörténete, tele egymással perlekedő értelmezésekkel és ideológiai konstrukciókkal.” (7. o.) Ez a hármas tagolás jelenik meg a források közreadásának rendezőelveként is – a kronologikus sorrend mellett –, így az első nagyobb tematikus egység, az *Írott források a csatáról* (1526) című fejezet a csata előtt keletkezett, az előzményekre rávilágító, valamint magáról az összecsapásról szóló forrásokat tartalmazza. Ennek első alfejezete, *A csata előzményei* Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levélrészletével indul, melyet Jacopo Sadoletto pápai titkárnak Budáról, 1526. január 14-én írt, s amely a magyar végvidék fenntartásának anyagi nehézségeiről számol be: a végvári katonaság fizetetlenességéről és Tomori Pál kalocsa-bácsi érsek, főkapitány ebből fakadó elkeseredett lemondási szándékáról. A gazdag forrásbázisból kiemelhető például az a korábban ismeretlen jelentés, amelyet Agostino da Mula, friuli helytartó írt 1526. február 17-én, mivel ebből megtudhatjuk, hogy Frangepán Kristófnak mind II. Lajos, mind Habsburg Ferdinánd – ekkor még osztrák főherceg – kulcsszerepet szánt a csata levezénylésében. A következő források a török hadjárat előkészületeire világítanak rá, amelyek megerősítik a kutatás korábbi eredményeit az oszmánok folyamatos és intenzív nyomásgyakorlásáról a balkáni térség egészén, a magyarországi hadjárat céljából. További források szólnak az európai diplomácia megelőző tárgyalásairól. Kiemelhetők ezek közül a II. Lajos magyar király által írt segítségkérő levelek Andrea Grittihez, a velencei dózséhoz; a már korábban is a kutatás látóterébe került VIII. Henrik, angol királyhoz írt levelek; továbbá például az V. Károly német-római császárhoz vagy a már említett Ferdinánd ausztriai főherceghez írt levelek és jelentések. Rendkívül fontos az a Pápai Állammal folytatott, kiterjedt diplomáciai levelezés is, amely a kötetnek hangsúlyos részét teszi ki. A magyar politikai és katonai elit felkészülésére az uralkodónak, II. Lajosnak, valamint feleségének, Mária királynénak a Batthyány Ferenc horvát-szlavón bánnal, Tomori Pál érsekkel, Brodarics István kancellárral, Várady Pál egri püspökkel folytatott intenzív levelezése mutat rá. Mindezek alapján egyértelműen kijelenthető, hogy téves az a korábbi álláspont, amely szerint a magyar király, a magyar diplomácia nem tett erőfeszítéseket a csatát megelőző időszakban a védelem megszervezésére. Figyelemre méltóak azok a levelek, amelyek „alulnézetből” ábrázolják a korabeli szituációt. Például: egy velencei kereskedő vagy „egy Törökországban élő személy” – egy eredetileg ulmi származású raguzai német kereskedő – beszámolója az oszmánok által meghódított területek mindennapjairól, a lakosság életéről, a kereskedelem lehetőségeiről a megszállt területeken. Ezek a források nemcsak a Mohács-kutatás forrásai, hanem a korabeli társadalomtörténeti jelenségekkel foglalkozó szakemberek számára is fontosak.

Ide sorolhatók a *Beszámolók a csatáról* című tematikai egységben felsorakoztatott, újonnan feltárt források is, például a német és olasz kereskedők augusztus végi,

szeptember eleji értesülései, levelei. Ezek tökéletesen rámutatnak arra, hogy a kereskedőhálózatban milyen gyorsan terjedtek az információk, még ha azok nem is voltak pontosak. Ez a rész egyébként az európai kereskedő- és pénzarisztokrácia legkiemelkedőbb családja, a Fuggerek aktuálisan Velencében működő, Johann nevű tagjának információival indul, aki kiterjedt magánlevelezést folytatott budaiakkal. Tőle értesülünk a mohácsi katasztrófa, a 25 000-es hadsereg szétverése és a király halálának híréről. A beszámolók között felsorakoztatott hadi- és követi jelentésekből, a kereskedők leveleiből és egyéb magánlevelekből egybehangzóan rajzolódik ki a közös haderő megsemmisülése, azonban a király helyzetére, sorsára, halálára vonatkozó említések és híradások eltérőek. Míg Johann Fugger tóba fulladásról írt, egy Gaspare Lanteri nevű goriziai kereskedő a király megmeneküléséről értesült, Josef Estaiér németajkú kereskedő Velencében pedig a teljes bizonytalanságról adott hírt az uralkodó hollétével kapcsolatban. A hivatalos beszámolók, a diplomáciai jelentések és a kereskedői értesülések közös vonása, hogy a korabeli Európában mindenki csak bizonytalan információval rendelkezett a csatavesztést illetően. Így 1526. szeptember 3-ára a vereség híre elért a horvát-szlavón bán udvarába, Frangepán Kristófhoz is, aki ekkor még nem értesült II. Lajos haláláról, ezért a király épségéről írt, és felszólította a szlavóniai nemességet a magyarok pártfogására. Említhetjük azt a korábban magyarul nem olvasható levelet is ebben a vonatkozásban, amelyet egy Szentgyörgyi-Bazini Ferenc nevű, a bajor hercegi udvarban tartózkodó magyar nemes írt, s amelyben a király hollétének bizonytalanságát említi. Ez a beszámoló azért is érdemel említést, mert időrendileg ez az a forrás, amely elsőként ad hírt magáról a csatavesztésről, és tartalmaz egy viszonylagos összeírást is a veszteségekről. Ennek megértéséhez segítséget nyújtanak a pontos lábjegyzetek, amelyek itt is – mint a kötetben végig – az olvasót segítik abban, hogy „ne tévedjen el” a nevek között, s a forrásokból kapott információkat teljes mértékben pontosítják.

A gyászjelentések, a király halálának bizonyossága és a csata elvesztéséről szóló hírek mellett/után a szeptemberi levelekben lassan megjelennek a részletek is az összecsapás lefolyásáról, kimeneteléről, mozzanatairól, a király halálának vélt okairól és Szapolyai János tetteiről. Az újonnan feltárt diplomáciai iratok, források egyaránt a kutatás által korábban megfigyelt jelenséget támasztják alá, miszerint az eseményekről szóló beszámolók nagyon eltérő részletességűek. Ebből a forráscsoportból talán Thomas Wolsey kancellár VIII. Henrik angol királynak szóló levelét emelhetjük ki, amely nyilvánvalóan rávilágít arra is, hogy Európában mindenkit érdekelt és érintett a mohácsi csata kimenetele.

Végül a csatáról szóló beszámolókat tartalmazó fejezet kapcsán meg kell említeni, hogy a korábbi, a témában megjelent forrásgyűjteményektől eltérően ez a kötet nem választja szét a keresztény és oszmán forrásokat, az európaiak mellett ez utóbbiak is ugyanabban a kronologikus rendben szerepelnek. Újdonságként szolgál például I. Szulejmán szultán rendkívül korán, néhány nappal az események után, 1526.

szeptember 5-én vagy 6-án írt levele Andrea Gritti velencei dózséhez, melyben az eseményeket a török nézőpontból mutatja be, említést téve a magyar király meneküléséről és a nyomába indított török csapatokról. Mind a keresztény, mind az oszmán források tematikus elrendezésben tartalmazták a csapatösszeírásokat mindkét fél részéről.

A második nagy tematikai egység a kötetben az *Emlékezetkultúra* címet viseli. A mohácsi csata egész Európa szinte minden társadalmi csoportjának az érdeklődését felkeltette. Az első pillanattól fogva megjelentek a különböző műfajú, tartalmú források a csata emlékezetéről a legkülönbözőbb szerzőktől, amelyek az évtizedek során aztán folyamatosan formálódtak, átalakultak a politikai nézőponttól (is) függően. Ez indokolja a Mohács emlékezetét tárgyaló források hosszas taglalását, bemutatását, ismertetését. *A csata történelmi emlékezete* című alfejezet az eddigiekhez hasonlóan kronologikus rendben mutatja be a kora újkori, az 1526. év végétől egészen 1712-ig keletkezett forrásokat. 1527 elejéről származik például egy ismeretlen szerző tollából az „*Álomszerű*” *haditerv Szapolyai János ellen* című forrás, amelyben hangsúlyos szerepet kap az erkölcsi romlás miatt elszenvedett sorscsapás, és ezzel kapcsolatban az erdélyi vajda, Szapolyai János szerepe. Arról az izgalmas kérdéstről, hogy egy ország bukásához vezethet-e annak királyának erkölcsi romlása, a már jól ismert (Paolo Giovio, humanista nevéen) Paulus Iovius történetíró művei számolnak be. Ioviuson kívül a további három humanista kortárs írásait is olvashatjuk a szemelvények között: Brodarics István magyar kancellárét, Caspar Ursinus Veliusét (aki német humanista költő és történetíró volt, s egyben I. Ferdinánd király gyermekeinek nevelője), valamint a cseh krónikás, Jan Dubravius püspök írásait. A magyar, cseh, német történeti irodalom mellett megjelennek a török és az eddig kevésbé ismert lengyel beszámolók és források is.

Az *Irodalom, politika, kultusz* című rész a korábbi kutatáshoz képest néhány olyan újabb művet emel be a köztudatba, mint például a Behári oszmán költő tollából született elbeszélő költemény Magyarország elfoglalásáról, amelyet Sudár Balázs fordításában olvashatunk, vagy az 1780 körül született, Mohácsról szóló énekek. A felsorakoztatott kora újkori szemelvényekből kiderül, hogy a csatának nemcsak történeti, hanem irodalmi emlékezete, hatása is volt, a lírától az epikáig. Lényeges eleme a kora újkori Mohács-emlékezetnek, hogy ezt a történelmi eseményt a mindenkori politika hogyan interpretálta mind a politikai, mind a történeti, mind pedig az irodalmi művekben, és hogyan válhatott egyfajta negatív kultusszá a Mohács-jelenség.

Végül a kötet harmadik és egyben utolsó nagy egységében – *Tudományos vita és mitológia* – az első alfejezet *A csata helyszíne* címet viseli. Érdekességét, aktualitását a csata helyszínének régészeti kutatása, feltárása adja, amely az évszázadok során gyakorlatilag toposszá, sőt allegóriává is vált. A lokalizációs problémák következtében a mohácsi síkon elszenvedett vereség egy olyan térben bekövetkezett esemény szimbólumává vált egyben, amely a téma rejtélyességét is sugallja, nemcsak egy sorsdöntő

katonai vereség tényét. Az utókor történészei elődeik, a csatáról beszámoló (közel) egykorú történetírók munkáira alapozva szemlélték a tájat, és próbálták igazolni vagy ellenkezőleg, megcáfolni az ő írásaikat arra vonatkozóan, hol is zajlottak pontosan az események. Kápolnai Pauer István 1889-ben erdős közegről írt. Dudás Gyula úgy vélte, hogy a csata helyszíne már a Duna medrében vagy árterében lehetett. Sokan Brodarics István munkájára támaszkodva próbálták bemérni a csata helyszínét, melyvel kapcsolatban Perjés Géza hadtörténész 1976-ban azt írta, hogy a kancellár a „tájat” kémlelte és nem a „terepet”.

A magyar haditerv című alfejezetben történészek és hadtörténészek koncepciói következnek arról, hogy ki hogyan ítélte meg a csapatnemek felállítását és csoportosítását a csatátéren. A legkorábbi vonatkozó munka Kápolnai Pauer Istvántól származik 1889-ből, de olvashatjuk többek között Gyalóky Jenő, Kubinyi András, Perjés Géza, Négyesi Lajos vagy B. Szabó János szakmai meglátásait, haditerv-rekonstrukcióit, és ezzel együtt a Brodarics művéről szóló forráskritikájukat. A vélemények ütköztetése kitűnő választás, mert érzékelteti a hadtörténeti kérdésességéből fakadó szakmai vitákat. Ezeket a polémiákat részletesen *A klasszikus Mohács-vita* című alfejezet fejti ki. Előbb az 1966–1976 között zajló szakmai diskurzus követhető nyomon a csatavesztés utáni helyzetről, amely odáig gyűrűzött, hogy kérdésessé vált az is, kinek van egyáltalán létjogosultsága történeti művet írni. Ez a vita újra feléledt 1980-ban, 1991-ben és 2001-ben is Fodor Pál és Perjés Géza között a „szulejmáni ajánlat” kapcsán. *A Mohács-vita értékelései* című részben a 21. század történészei a klasszikus vitára visszatekintve kiértékelik a különböző álláspontokat.

A könyvben külön alfejezetet szántak a szerkesztők a II. Lajos halálát feldolgozó műveknek, műrészleteknek. A legkorábbi beemelt írás 1832-ből származik, és egészen 2016-ig válogattak a szerkesztők a tanulmányokból, monográfiákból, ami azt mutatja, hogy napjainkig aktuális és sokakat izgató téma a Mohács-kérdés – a mindenkori olvasó végigkísérheti a primer források alapján „megállapított” cselszövések és összeküvések sorozatát, és a valóban elgondolkodtató lehetőségeket.

Végezetül az utolsó alfejezet a kötetben a *Mohács és a néprajz* címet kapta. Ez a rövid, de annál több érdekességet kínáló rész három szövegrészletet vonultat föl. Az első 1923-ból származik Szendrey Zsigmond néprajzkutatótól, aki röviden összefoglalta Mohács eredetmondáját, a II. Lajosról elterjedt néphagyományt és egyéb népmondákat, illetve a Csele-patakba fulladásról szóló népdalt. Sáfrány Zsuzsannától *A mohácsi csata emléke egy néprajzi tárgyon* című tanulmány részlete került be a kötetbe – ennek a munkának a beemelése Mohács emlékezetének kutatásába, úgy véljük, hatalmas jelentőségű, mert a kutatásban általa először kerülnek a gondolkodás előterébe a tárgyi források az írottakkal egyenrangú pozícióban. Itt kell megjegyeznünk, hogy a kötet értékét tovább növelhette volna, ha szereplnének benne a műtárgyakról készült képek is, mert általuk az olvasó számára „kézzelfoghatóvá” válhattak volna az ismertetett tárgyak.

A forrásgyűjtemény egy „regényes”, gördülékeny, a mozgalmasság érzetét keltő összeállítás. A mindenkori olvasó nem egy száraz szemelvénygyűjteményt vehet a kezébe, hanem egy egybefüggő, hatalmas forrás-korpuszt élvezhet, amely tele van megoldott és megoldatlan kérdésekkel és megannyi rejtett ponttal is. A szakmai és a laikus közönség nemcsak a korábbiakban megjelent forrásokat, írásokat, de a közelmúltban feltártakat is (újra)olvashatja, és összehasonlításokat végezhet, új megállapításokat tehet, vagy újabb, vitára sarkalló kérdéseket fogalmazhat meg. Mindez annak köszönhető, hogy a kötetben nagy hangsúlyt kap a mohácsi csata interdiszciplináris vizsgálata, így utóhatása is kiolvasható már a kortársak és az utókor emlékezetéből. Ezek együttese miatt érezhetjük azt, hogy napjainkra a mohácsi csata nemcsak egy történettudományi, régészeti aktualitás, hanem immáron egyfajta „kultikus esemény” is.

Barna Szilvia

FONDA ALMERIGO – HERMANN RÓBERT

**ZALA VÁRMEGYÉTŐL A BÉCSI MAGYAR KIRÁLYI
NEMESI TESTŐRSÉGIG**

Galsai Kovách Ernő honvéd őrnagy emlékiratai

I. kötet

(Line Design Kiadó, Budapest, 2020. 312 o. ISBN 978-963-480-019-4)

Igen nagyszámú érdekes és adatgazdag visszaemlékezés látott már napvilágot az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc időszakából, melyek mind-mind fontos adalékokkal gazdagították a korszakra vonatkozó ismereteinket. A most bemutatott kötet szintén ezek közé tartozik. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őrzi Galsai Kovách Ernő emlékiratát, amely a korszakkal foglalkozó kutatók számára eddig is ismert volt, és a dokumentum egyes részletei már publikációkban meg is jelentek. A szöveg azonban hatalmas terjedelmű, összesen nyolc kötetet, illetve füzetet tesz ki. Ezek között néhány rész több szövegváltozatban is fellelhető, de így is közel ezeroldalnyi emlékiratot tartalmaz, amely a szerző gyermek- és ifjúkorától egészen 1856 végéig, a szabadságharc utáni várfogságából történő szabadulásáig tárgyalja életét és élményeit. Ennek a többrészes iratanyagnak az első kötete – a kezdetektől a szerző 1848. őszi, Bécsből történő hazatéréséig tartó rész – látott most napvilágot. A szöveget Fonda Almerigo és Hermann Róbert rendezte sajtó alá.

A kötet Kemény Krisztián kitűnő bevezető tanulmányával indul. A szerző ebben röviden ismerteti Galsai Kovách Ernő életrajzát. Az 1825. szeptember 12-én a Zala megyei Türrén, római katolikus vallású magyar nemesi családban született emlékiró szüleinek egyetlen fiúgyermeké volt, így rá várt a feladat, hogy a család további tár-